Práva, která v případě smrti přecházejí jinak než děděním

(publikováno v Bulletinu advokacie č. 5/2009)

Ke dni smrti fyzické osoby přechází dědictví na dědice. Existuje však řada práv, která přechází na třetí osoby mimo samotný rámec dědění. V platné právní úpravě neexistují ustanovení, které by tato práva souhrnně vypočítávaly. O tom, že konkrétní právo přechází v případě smrti fyzické osoby na třetí osoby mimo rámec dědění, na základě jakých principů, jakož i na které konkrétní osoby, se dozvídáme z jednotlivých - ve vztahu k občanskému zákoníku zvláštních - právních přepisů, které je navíc možné zařadit do různých právních odvětví. Úprava je tak dosti roztříštěná, přičemž je složité se orientovat v tom, které konkrétní právo přechází právě mimo rámec dědění.

Tato práva přitom nejsou zpravidla vůbec závislá na skončení dědického řízení. Je především nutné si uvědomit, že při přechodu těchto práv se neuplatňují principy samotného dědění. Okruh osob, na které taková práva přechází, nemusí být totožný s dědici. Jejich nabyvatelé nemají postavení dědice a neodpovídají proto za zůstavitelovy závazky, a to ani do výše nabytého majetku. Nabytí přitom nebrání ani skutečnost, že odmítli dědictví, byli zůstavitelem vyděděni či se stali nezpůsobilými dědit. V následujícím textu se tedy pokusím předestřít určitý přehled těchto práv.

Právo na ochranu osobnosti: po smrti fyzické osoby přísluší dle ustanovení § 15 občanského zákoníku, toto právo manželu nebo partnerovi a dětem, a není-li jich, jejím rodičům.

Peněžité nároky z pracovního poměru: dle ustanovení § 328 zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce, peněžité nároky zaměstnance jeho smrtí nezanikají (s výjimkou nároku na náhradu za bolest a za ztížení společenského uplatnění), ale do výše trojnásobku jeho průměrného měsíčního výdělku přecházejí postupně na jeho manžela, děti a rodiče, ovšem pouze za předpokladu, že s ním žili v době jeho smrti ve společné domácnosti. V případě, že neexistuje žádná z těchto osob, nebo existují, ale nežily s ním ve společné domácnosti, případně peněžitý nárok přesahuje trojnásobek jeho mzdy, stávají se tyto nároky předmětem dědění. Peněžité nároky zaměstnavatele smrtí zaměstnance naopak zanikají, s výjimkou nároků, o nichž bylo pravomocně rozhodnuto nebo které byly zaměstnancem před jeho smrtí písemně uznávány co do důvodů i výše, jakož i nároků na náhradu škody způsobené úmyslně.

Osobnostní autorská práva: dle ustanovení § 11 č. 121/2000 Sb., autorský zákon, mezi tato práva patří například právo autora rozhodnout o zveřejnění svého díla, právo osobovat si autorství atd. Tato autorská práva smrtí autora zanikají. Po jeho smrti si však nikdo nesmí osobovat jeho autorství k dílu a dílo smí být užito jen způsobem nesnižujícím jeho hodnotu a musí být uveden jeho autor. Ochrany se pak může domáhat kterákoliv z osob autorovi blízkých nebo právnická osoba sdružující autory či kolektivní správce. Toto oprávnění mají, i když uplynula doba trvání majetkových práv autorských. Oprávnění není nikterak časově omezeno.

Majetková autorská práva: tato práva zásadně přecházejí děděním. Nicméně dle ustanovení § 58 odst. 2 zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, smrtí zaměstnavatele, který byl oprávněn vykonávat majetková práva k zaměstnaneckému dílu a který nemá právního nástupce (tedy v tomto případě dědice), nabývá oprávnění k výkonu těchto práv autor.

Restituční nároky: ustanovení § 4 odst. 4 zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů

k půdě a jinému zemědělskému majetku, v platném znění, stanoví, že pokud zemřela oprávněná osoba, která uplatnila nárok na vydání majetku před vydáním rozhodnutí o tomto nároku, přechází tento nárok na dědice. V souvislosti s touto problematikou se v odborné literatuře objevují dva rozdílné názory. Podle prvního z nich ze zmíněného ustanovení jednoznačně vyplývá, že tento nárok je předmětem dědictví.1 Podle druhého vyjadřuje toto ustanovení odlišení od případů, kdy oprávněná osoba zemřela až poté, kdy už bylo vydáno rozhodnutí, jímž bylo přiznáno vydání nemovitosti a vlastnictví k ní. Zde by byl nárok předmětem dědictví jednoznačně. V případě, že oprávněná osoba zemřela dříve, přechází tento nárok na dědice, přičemž pojem „dědicové“ má podle tohoto názoru pouze označovat osoby, na které má tento nárok přejít mimo ustanovení občanského zákoníku o dědění. Tomu nasvědčuje také ta skutečnost, že není vyloučena situace, že i dědic, který dědictví neodmítl, může prohlásit, že se v řízení vzdává svého práva, což by v případě dědictví pouze ohledně některé jeho části nebylo možné.2

Přechod nájmu bytu, který není bytem družstevním: úprava přechodu nájmu nedružstevního bytu dostála v nedávné době výrazných změn. Dle současného znění ustanovení § 706 občanského zákoníku, zemře-li nájemce nedružstevního bytu, stávají se nájemci (resp. společnými nájemci) jeho děti, partner, rodiče, sourozenci, zeť a snacha, kteří prokáží, že s ním žili v den jeho smrti ve společné domácnosti a nemají vlastní byt. V tomto případě dochází k přechodu nájmu přímo ze zákona a není tudíž třeba žádné dohody s pronajímatelem. Nájemci se stávají také vnuci a ti, kteří pečovali o společnou domácnost zemřelého nájemce nebo na něho byli odkázáni výživou, jestliže prokáží, že s ním žili ve společné domácnosti aspoň po dobu tří let před jeho smrtí a nemají vlastní byt. Jedná-li se však o vnuky nájemce, může soud z důvodů zvláštního zřetele hodných rozhodnout, že se stávají nájemci, i když soužití ve společné domácnosti s nájemcem netrvalo tři léta. Jde-li o osoby, které nájemce do bytu přijal až po sjednání nájemní smlouvy, vztahuje se na ně toto pravidlo pouze tehdy, jestliže se na tom nájemce a pronajímatel písemně dohodli; to neplatí, jde-li o vnuky nájemce. Mezi uvedenými osobami není žádné pořadí a právo užívání přechází na všechny tyto osoby. Nájem takto pochopitelně přejde také na osoby nezpůsobilé dědit, na toho, koho zůstavitel vydědil či kdo dědictví odmítl. Uvedených ustanovení nelze použít, pokud se jednalo o byt ve společném nájmu, ať již manželů, či jiných osob. V tomto případě pokračují v nájmu pozůstalí nájemci.

Peněžité dávky státní sociální podpory: podle § 2 zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, jsou těmito dávkami jednak dávky poskytované v závislosti na výši příjmu (přídavek na dítě, sociální příplatek, příspěvek na bydlení) a jednak ostatní dávky (rodičovský příspěvek, dávky pěstounské péče, porodné, pohřebné). Žádná z těchto dávek není nikdy předmětem dědictví, a to ani v případě, že neexistuje žádná z dále uvedených osob! Dle ustanovení § 56 výše uvedeného zákona platí, že zemřela-li oprávněná osoba po uplatnění nároku na dávku, vstupují do probíhajícího řízení a nabývají nárok na dávky splatné do dne smrti oprávněného stejným dílem osoby, k nimž bylo přihlíženo při stanovení rozhodného příjmu. Těmto osobám se vyplatí také částky, které odpovídají dávkám již přiznaným oprávněnému před jeho smrtí.

Peněžité nároky nemocenského pojištění: přechod těchto nároků upravuje zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění. Dle jeho ustanovení § 51 platí, že zemřel-li pojištěnec po vzniku nároku na dávku, přechází nárok na výplatu částek dávky, které nebyly pojištěnci vyplaceny, postupně na manžela, děti a rodiče, jestliže žili s pojištěncem v době jeho smrti v domácnosti, pokud pojištěnec splňoval podmínky nároku na výplatu dávky; tyto osoby vstupují též do řízení o dávce. Pokud

pojištěnec neuplatnil nárok na výplatu dávky, mohou tento nárok uplatnit výše uvedené osoby. Tyto nároky se stanou předmětem dědictví, pokud není výše uvedených osob.

Peněžité nároky ze sociálního zabezpečení: podle ustanovení § 63 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, zemře-li oprávněný po uplatnění nároku na dávku důchodového pojištění, vstupují do dalšího řízení o dávce a nabývají nároku na dávky splatné do dne smrti oprávněného postupně jeho manžel, děti a rodiče, jestliže s ním žili v době jeho smrti v domácnosti. Podmínka soužití v domácnosti nemusí být splněna u dětí, které mají nárok na sirotčí důchod po zemřelém. U všech ostatních důchodů (starobní, částečný invalidní, plný invalidní, vdovský a vdovecký) však tato podmínka splněna být musí. Těmto osobám se vyplatí také částky, které odpovídají dávkám již přiznaným oprávněnému před jeho smrtí.

Peněžité dávky sociální péče: v tomto případě zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, v ustanovení § 104 odst. 2 a 3 stanoví, že pokud zemřel oprávněný po uplatnění nároku na dávku, vstupují do dalšího řízení o dávce a nabývají nároku na částky splatné do dne smrti oprávněného postupně manžel, děti a rodiče, jestliže žili s oprávněným v době jeho smrti ve společné domácnosti. Podmínka společné domácnosti nemusí být opět splněna u dětí, které mají nárok na sirotčí důchod po zemřelém. Byla-li dávka přiznána před smrtí oprávněného, vyplatí se splatné částky rovněž těmto osobám. Není-li těchto osob, stanou se uvedené nároky předmětem dědictví.

Stavební spoření: tuto problematiku upravuje zákon č. 96/1993 Sb., o stavebním spoření a státní podpoře stavebního spoření. V případě úmrtí účastníka přecházejí práva a povinnosti ze stavebního spoření (např. právo na příspěvek fyzické osobě, povinnost spořit dohodnutou částku atd.) na pozůstalého manžela. Není-li ho, jsou tato práva a povinnosti předmětem dědění, ovšem jen za předpokladu, že se dědicové dohodnou v dohodě o vypořádání dědictví, že práva a povinnosti ze stavebního spoření převezme pouze jeden z nich. Účastníky stavebního spoření se totiž nemůže stát více osob. Zákon neřeší situaci, jak posupovat, existuje-li pouze jeden dědic. Tento dědic samozřejmě dědickou dohodu uzavřít nemůže. Zde je zřejmě třeba vycházet ze smyslu celého ustanovení, které sleduje základní podmínku, aby ve spoření pokračovala pouze jedna osoba.3 Nedojde-li ale mezi dědici k takovéto dohodě, smlouva o stavebním spoření zaniká dnem smrti zůstavitele a předmětem dědictví se stane pouze uspořená částka, včetně úroků a poměrné částky státní podpory ke dni úmrtí účastníka stavebního spoření.

Penzijní připojištění: úprava je obsažena v ustanovení zákona č. 42/1994 Sb., o penzijním připojištění se státním příspěvkem. Dle § 23 odst. 1 písm. b) tohoto zákona náleží odbytné fyzickým osobám určeným ve smlouvě, pokud účastník zemřel a nebyla mu vyplácena penze nebo vyplaceno jednorázové vyrovnání a pokud nevznikl nárok na pozůstalostní penzi nebo pokud se nároku na pozůstalostní penzi všechny fyzické osoby určené ve smlouvě písemně vzdaly. Dle jeho ustanovení § 25 pak platí, že zemřel-li účastník, kterému nebyla vyplácena penze, a nevznikl-li nárok na odbytné výše uvedeným osobám nebo na pozůstalostní penzi, stává se částka odbytného předmětem dědictví, pokud jsou dědici. Z uvedeného tedy vyplývá, že není možný přechod na základě odúmrti.

Pojistné plnění: tuto problematiku, kterou dříve upravoval občanský zákoník, upravuje nyní zákon č. 37/2004 Sb., o pojistné smlouvě. Zvláštní způsob přechodu se týká pouze situace, kdy pojistnou událostí je smrt, v ostatních případech je právo na pojistné plnění předmětem dědění. Podle § 51

odst. 1 tohoto zákona, je-li pojistnou událostí smrt pojištěného, může pojistník určit obmyšleného jako oprávněnou osobu, a to jménem nebo vztahem k pojištěnému. Pojistník by měl počítat s tím, že pokud bude obmyšlenou osobu určovat vymezení vztahu k pojištěnému (např. jako manžela pojištěného), může se situace do dne smrti pojištěného změnit a pojistné plnění pak nabude osoba jiná, než kterou měl na mysli v době uzavření pojistné smlouvy (např. nový manžel pojištěného). Osobou obmyšlenou je osoba určená pojistníkem v pojistné smlouvě, které vznikne právo na pojistné plnění v případě smrti pojištěného. Pojistníkem je osoba, která s pojistitelem uzavřela pojistnou smlouvu (pojistné riziko se může týkat jí samé, nebo osoby jiné – viz dále). Pojištěným je osoba, na jejíž život se soukromé pojištění vztahuje (tedy pojistník sám, nebo osoba od pojistníka odlišná). Osobu obmyšleného může pojistník až do vzniku pojistné události měnit. Změna je účinná až dnem doručení sdělení pojistiteli.

Zemřel-li pojištěný, nabude práva na pojistné plnění obmyšlená osoba. Pokud obmyšlená osoba tohoto práva nenabude (nebyla určena, již nežije atd.), nabývají tohoto práva manžel pojištěného, a není-li ho, děti pojištěného. Pokud nejsou ani tyto děti, nabudou práva na pojistné plnění rodiče pojištěného, a není-li jich, nabudou jej jeho spolužijící osoby. Není-li žádné z těchto osob, jsou na řadě dědici pojištěného, jedná se však i v tomto případě o přechod práv jinak než děděním, neboť pojem „dědici“ slouží pouze k vymezení osob, na které má na základě tohoto zákona přejít právo na pojistné plnění. Zajímavé ovšem je, že v případě zjištění, že dědicem je někdo jiný nebo je dědiců více, použijí se obdobně ustanovení občanského zákoníku o ochraně oprávněného dědice. Pokud pojistník nestanovil nic jiného, má každá z oprávněných osob právo na stejný díl. Určuje-li tedy pojistník v pojistné smlouvě jako obmyšlené více osob, může zároveň stanovit velikost jejich podílů.

Pojistník může uzavřít také pojistnou smlouvu na pojistné riziko pojištěného, který je osobou odlišnou od pojistníka. Toto může učinit jen se souhlasem pojištěného nebo jeho zákonného zástupce. Zemře-li pak pojistník, vstupuje pojištěný do soukromého pojištění namísto pojistníka, a to dnem, kdy pojistník zemřel.

---

1 Srov. Právní rádce, 1998, číslo 7, s. 42 (rubrika Právní poradna - autor neuveden)
2 Srov. Pokorný, M. Zákony o zmírnění majetkových a jiných křivd v období od 25.2. 1948 do 1.1. 1990. Komentář. Praha: C.H. Beck 1999 s. 154
3 Srov. Ryšánek, Z. Důsledky úmrtí účastníka stavebního spoření a penzijního připojištění. Ad Notam, 1996, číslo 1, s.2